

نقش مهد کودک و پیش دبستانی در تربیت کودکان Kindergarten and preschool role in the upbringing of children

زهرا رجائی کارشناس IT شرکت آب و فاضلاب اصفهان

Rajaei_z@yahoo.com

چکیده

آموزش پیش دبستانی جریان قانونمند و هدفداری از تربیت به معنای اعم است که کودکان گروه های سنی 4 تا 6 سالگی را براساس خصوصیات و سطح پیشرفتشان با فراهم نمودن محیطی سرشار از انگیزه پوشش می دهد. در این جریان ، پیشرفت فیزیکی، عقلانی، روحی و اجتماعی کودکان به بهترین وجه در مسیر ارزش های فرهنگی جامعه هدایت می شود. مقطع پیش دبستانی ، مرحله ای است که پیشرفت کودک بسیار سریع است. آموزش فراهم شده در این دوران ، بر روند پیشرفت کودک در سال های آتی تأثیر بسیار دارد.

اگر مربیان ، افرادی آموزش دیده ، کارآمد و متخصص در زمینه تربیت کودکان باشند ، خواهند توانست به بهترین شکل ممکن کودکان را تربیت کنند . از سوی دیگر بنا به گزارش مؤسسه ملی " بهداشت و توسعه رفتار کودکان " بچه هایی که بین سال های دوم تا چهارم زندگی در مهد کودک هستند نسبت به سایر کودکان، آموزش زبان و حافظه بهتری دارند ، لذا بر آن شدیم مقاله ای تحت عنوان " نقش مهد کودک و پیش دبستانی در تربیت کودکان " را به همکاران و والدین عزیز تقدیم نمائیم .

واژگان کلیدی : مهد کودک ، پیش دبستانی ، تربیت

مقدمه :

تربیت کودک را باید از همان آغاز تولد و حتی از دوران جنینی شروع کرد ، زیرا «شخصیت کودک در همان پنج سال اول پایه ریزی می شود» .
از اهداف مهم تعلیم و تربیت فرزند ، آماده سازی او برای زندگی در اجتماع و تعقیب اهداف الهی جامعه است .

کانون خانواده نخستین نهاد اجتماعی است که کودک در آن پرورش می یابد و می آموزد که چگونه رفتار اجتماعی داشته باشد . در محیط های اجتماعی نظیر مهد کودک ، نهادهای دیگری به جز خانواده در آموزش هنجارها و ارزش ها به فرزندان دخالت دارند و با افزایش سن کودک به مرور از نقش خانواده ها کاسته و بر نقش این کانون ها در الگودهی به شخصیت کودک افزوده می شود .

مهد کودک برای بچه ها عموماً جذابیتی بیش از خانه و خانواده دارد و نیز نقشی بسیار اساسی و مهم در تربیت کودکان ایفا می کند . تأثیر پذیری کودکان در مهد کودک به مراتب بیشتر از خانه و خانواده است .

ظهور مراکز پیش دبستانی :

وظیفه آموزش این است که ذهن های خالی را به ذهن های باز تبدیل کند نه به ذهن های پر (مالکولم فوربس) .

افلاطون در حدود قرن سوم قبل از میلاد معتقد بود : آموزش در دوران اولیه کودکی امری اجتماعی است و باید در این سنین کودکان را از والدین شان جدا کرد و جهت مراقبت و تعلیم به مؤسسات اجتماعی سپرد .

ظهور مراکز پیش دبستانی و مهد کودک ها حاصل تحقیقات و مطالعات بزرگان تعلیم و تربیت چون دیویی در آمریکا ، کلاپارد در سوئیس ، مونته سوری در ایتالیا و دکرولی در بلژیک و ... می باشد که همگی از آموزش سنتی انتقاد کرده و در آموزش و پرورش جدید بر اساس شناخت عالم کودکی هم رأی و هم صدا بودند . هم چنین تحقیقات لورنر (1873) مطرح کرد : تمرین و آموزش باید در زمان معین و مشخصی صورت گیرد و مسأله دوران حساس را در رشد انسان عنوان کرد و این که زمان ، عامل پدید آمدن دوران حساس است ، یعنی کودک را باید در زمان مناسب وقتی که برخورد های محیطی بیشترین تأثیر را در شکوفایی استعداد های ذاتی کودک می گذراند آموزش داد . اما وقتی بنجامین بلوم (1964) بیان کرد که 50٪ رشد هوشی بین تولد تا 4 سالگی ، 30٪ بین 4 تا 8 سالگی و 20٪ از 8 تا 17 سالگی می باشد و محیط سرشار و غنی فرهنگی در افزایش رشد هوشی تأثیر بسزایی دارد و با بزرگ شدن کودک ، محیط تأثیر پذیری خود را از دست می دهد ، اهمیت توجه به آموزش و پرورش پیش از دبستان بیش از گذشته مطرح شد .

این مراکز با اهداف مشخص تأسیس شده اند ، هر چند که هدف کلی آموزش و پرورش رسانیدن انسان به فلاح و قرب به خدا است . اما در آموزش و پرورش پیش از دبستان علاوه بر این هدف ، رشد همه جانبه کودکان مدنظر است که دارای چند زیرمجموعه می باشد و از اصلی ترین این اهداف می توان به توسعه مهارت های شناختی ، فیزیکی ، زبان شناختی ، عقلانی ، عاطفی ، اجتماعی و شخصیتی کودکان رده 5-2 ساله

اشاره کرد. هر چند مراکز پیش دبستانی و از جمله مهد کودک ها با هدف اولیه نگهداری کودکان راه اندازی شدند، اما با گذشت زمان به نهاد آموزشی تبدیل شدند، زیرا کارشناسان متوجه شدند که یادگیری اولیه رفتارها و روابط اجتماعی، زبان های خارجی، نقاشی، موسیقی و کارهای دستی، اگر از کودکی آغاز شود نه تنها بازده بیشتری در روند فراگیری دارد، بلکه کودک را از نظر زمانی به پیش می برد و ارزش های مهمی چون صداقت، نوع دوستی، محبت، استقلال، عطف، سازگاری و هماهنگی با جامعه به او آموخته می شود.

وضعیت مهد کودک ها و مرکز پیش دبستانی در ایران و جهان :

بر اساس آخرین آمار اعلام شده از سوی سازمان ثبت احوال کشور، 6 میلیون و 812 هزار و 554 کودک زیر 6 سال در کشور وجود دارد که باید به مراکز پیش دبستانی بروند. این در حالی است که در سال گذشته فقط 481 هزار و 738 نفر، یعنی حدود 7 درصد این کودکان به مهد کودک رفته‌اند و جالب اینجاست که از این تعداد فقط 0/8 درصد دارای مادران خانه دار هستند، یعنی بقیه از سر اجبار و به دلیل شاغل بودن مادر، به مهد کودک پا گذاشته‌اند. قرار است این رقم تا پایان برنامه چهارم توسعه به 20 درصد برسد. یعنی فرهنگ آموزش پیش از دبستان چنان کم رنگ در جامعه پیشرفت می کند که مسئولان با هزار تمهید و برنامه ریزی امیدوار هستند که تا سال دیگر فقط 20 درصد از کودکان را به سوی محیط های آموزش ویژه کودکان زیر هفت سال راهی کنند.

این در حالی است که اگر چشم بر آمار عجیب و غریب کشورهای پیشرفته ببندیم، می بینیم که در کشوری نظیر کوبا بیش از 95 درصد از کودکان زیر هفت سال تحت آموزش قرار دارند. در حال حاضر 10 هزار و 611 مهد کودک در سراسر کشور وجود دارد که حدود 9 هزار از این تعداد در اختیار بخش خصوصی است. در هر حال هدف اصلی در آموزش پیش دبستانی پرورش انسان هایی با ویژگی های مطلوب انسانی است.

اهمیت و ضرورت آموزش پیش از دبستان :

بر اساس یافته های روان شناسی و علوم تربیتی، سال های پیش از دبستان در رشد و تربیت کودکان نقش اساسی و تعیین کننده ای دارد. در این دوران حساس و مهم، یادگیری کودکان عمیق تر، سریعتر و آسان تر انجام می شود. توانایی های آنان در جنبه های مختلف رشد شکوفا می شود و پایه های اصلی شخصیت آنها شکل می گیرد.

بر همین اساس بسیاری از پژوهشگران و سیاستگذاران امر آموزش، روی آموزش ها و آموزش مهارت های پیش دبستانی و دبستان تأکید دارند و از این بین تأکید ویژه آنها بر آموزش زبان مادری، ریاضیات و مهارت های هوشی- هنری است.

آنها معتقدند حذف آموزش مهارت هایی چون آواشناسی کلمات که عامل مهمی جهت شناسایی درست حروف و در نتیجه کلمات است ، آموزش اطلاعات عمومی و زبان دوم و آموزش صحیح رفتارهای اجتماعی باعث دلزدگی از ورود به مدرسه و در نهایت افت شدید تحصیلی در میان دانش آموزان می شود.

پژوهشگران معتقدند بروز ناهنجاری های رفتاری- آموزشی چون ناتوانی در درک مفاهیم آموزشی، بی قراری و شیطنت در کلاس، بیش فعالی، بی نظمی در انجام تکالیف یا رفتارهای شخصی، فرار از مدرسه، تکرار پایه آموزشی (مردود شدن) و هر نوع عدم تعادل رفتاری- آموزشی ناشی از غفلت در آموزش صحیح در پایه پیش دبستانی است. درحقیقت همه کودکان نیاز دارند تا پیش از ورود به مدرسه و یا بهتر بگوییم ورود به اجتماع، آمادگی های لازم را کسب کرده و برای ورود به اجتماع حاضر شوند.

مطالعات نشان می دهد سرمایه گذاری صحیح در آموزش پایه پیش دبستانی و انتخاب برنامه آموزشی با کیفیت بالا نه تنها باعث افزایش آمادگی و اشتیاق کودکان برای ورود به مدرسه و اجتماع می شود بلکه به صورت خاص، تاثیر بسیار مثبتی بر کودکان متعلق به خانواده های متوسط، کم درآمد و یا کودکانی که والدین آنها تحصیلات مناسب و بالایی ندارند(منظور تحصیلات دانشگاهی است) خواهد داشت.

دکتر فریده ترابی میلانی معتقد است : همه کودکان دنیا بر اساس یک الگوی رشد ، دوران از تولد تا پنج سالگی را طی می کنند . علاوه بر این هر کودک به عنوان موجودی مستقل و منحصر به فرد نیز الگوی رشد خاص خود را دارد . حضور کودک در مهد کودک یا دوره آمادگی این امکان را فراهم می کند تا ارزیابی دقیقی روی هر کودک انجام شود که آیا مطابق با سن خود ، مراحل رشد را طی می کند یا نه ، تأخیر در رشد کودکان که می تواند زمینه ساز عقب ماندگی آن ها را فراهم کند در این محیط ها به سرعت شناسایی می شود و امکان بازپروری را فراهم می کند . به عقیده متخصصان اگر دستمان به ایده آل ها وآرمان های نقره فام در راه پرورش کودکان نمی رسد ، می توانیم به حداقل ها اکتفا کنیم .

دکتر منصوره پاکباز روان پزشک و متخصص علوم توانبخشی ، به مادران و پدران توصیه می کند که هرگز برای خود یک ایده آل دست نیافتنی برای تربیت و پرورش فرزندانشان تعریف نکنند تا بتوانند با حقایق کنار بیایند . وی عقیده دارد : توصیه ما به پدر و مادرها که به بهانه نداشتن تمکن مالی به پرورش و آموزش کودکان زیر هفت سال بی توجهی می کنند این است که ، چگونه هیچ کس حاضر نیست فرزند 7 ساله خود را به مدرسه نفرستد و در هر شرایطی او را به یک مدرسه متناسب با شرایط زندگی اش می فرستد تا سواد بیاموزد پس درباره مهد کودک نیز باید این گونه عمل شود . شاید هنوز زمان اجباری کردن این دوره آموزشی به دلیل سازوکارهای اجتماعی و ساختار قوانین کشور فرا نرسیده باشد ، اما خانواده ها باید آگاه باشند که در این هنگام وظیفه آنهاست که نسبت به این موضوع در حد اجبارشان ، بر شتاب برای سواد آموزی فرزندان باید توجه کنند و مطمئن باشند که در همان حد هم مسئولیت به عهده دارند . از طرفی این سؤال مطرح می شود که خانواده ها در ازای سرمایه گذاری بر آموزش پیش از دبستان کودکان خود ، شاهد چه بازتابی هستند ؟

دکتر ترابی روان پزشک نیز معتقد است : متأسفانه با روند غلط برخی از مهد کودک ها ، خانواده ها صرفاً شاهد حفظ کردن چند بیت و سرود ، چند آیه و سوره و حدیث یا نقاشی کردن از الگوها و شمارش از یک تا بیست به وسیله فرزندانشان پس از دوره مهد کودک هستند که اصلاً

برای آنها مطلوب نیست. ولی آنچه مسلم است بررسی بولتن‌ها و مقاله های علمی جدید ثابت می کند که حتی یک مهد کودک نه چندان مطلوب و ایده آل هم بهتر از نفرستادن کودک به مهد کودک است .

اگر مهد کودک ها به مکان هایی جز " محل نگهداری " کودکان تبدیل شوند ، به عبارت دیگر به وظیفه اصلی خود که جامعه پذیری و تربیت صحیح کودکان و نه صرف نگهداری از آنان بدل شوند ، نسل کارآمد و شایسته ای را تحویل جامعه خواهند داد . از آن جا که رابطه کودک با دوستان و مربیان خود در مهد ، دوستانه است تأثیر پذیری و الگوبرداری از آنان در قیاس با محیط خانواده ، بیشتر است . زیرا پدر و مادر با حالتی اقماعی و دستوری با کودک رفتار می کنند، او نیز این حالت اجبار وسلطه گری را در خانه احساس می کند ، چرا که دریافته است پدر و مادر ، بزرگ تر از او هستند . حتی گاهی اوقات احساس می کند که آنان به دلیل بزرگ تر بودن به او زور می گویند ، اما احساس کودک در مهد کودک به مربیان و همسالان خود احساس دوستانه و به دور از اجبار و زور است .

به اعتقاد مربیان مهد کودک ، وظیفه مهم این مراکز آشنا کردن کودکان با هنجارها ، ارزش های جامعه و آموختن رفتار اجتماعی و نیز آشکار کردن استعداد های نهفته در آنان است ، به طوری که در آینده با ورود به مراکز آموزشی و هنری ، این استعدادها هر چه بیشتر بارور شوند. در مهد کودک کودکان با فراگیری نقاشی ، شعر ، سرود ، بازی و .... با رویدادها و محیط اطراف خود آشنا می شوند. کودک رفتارهای مورد پذیرش در جامعه را می آموزد . کودکانی که دوران کودکی را در مهد می گذرانند بهتر و راحت تر می توانند با محیط اطراف خود ارتباط برقرار کنند و درارتباطات اجتماعی خود کمتر به مشکل برخورد می کنند و نسبت به دیگر کودکان به مراتب ، جامعه پذیرتر هستند .

مهد کودک برای کودکان به منزله یک محیط کاملاً صمیمی و دوستانه است . لذا تأثیرپذیری کودکان در مهد کودک به مراتب بیشتر از خانه و خانواده است . اگر مربیان ، افرادی آموزش دیده ، کارآمد و متخصص در زمینه تربیت کودکان باشند خواهند توانست به بهترین شکل ممکن کودکان را تربیت کنند . در مهد کودک ، گروه های همسال محیطی را برای کودک فراهم می کند که در آن خود را بشناسد . کودک از طریق این محل های بازی می آموزد که پذیرفته شده و با دیگران شریک شود . از حقوق خود دفاع کند و به دیگران احترام بگذارد . بنابراین کودک از دنیای خود محور به مرحله اجتماعی شدن قدم می گذارد . بر خلاف تصور اکثر افراد ، مهد کودک فقط جایی برای بازی کردن نیست بلکه کودک در آن دائم در حال یادگیری است و توانایی های خود را توسعه می دهد .

مثلاً وقتی او در اتاق بازی به بازی های نمادین می پردازد ، اطلاعاتی درباره خانه و خانواده به دست می آورد . نقاشی کردن و چکش کاری یا بازی با خمیر به رشد عضلات بازوها و دست های کودک کمک می کند که بعدها این امر او را در نوشتن یاری خواهد کرد .

معایب مهد کودک :

مهد کودک علاوه بر این مزایا ، معایبی هم دارد . از جمله این که ممکن است کودک شما در خانه ناآرام شود یا پرخاشگری کند که این مشکل را می توان با انتخاب یک مهد کودک مناسب و صحبت مداوم با مربیان مهد کودک جلوگیری کرد . کودکانی که زمان زیادی را در مهد کودک

به سر می برند، غمگین و ترسو هستند اما این مشکل تا سن آمادگی از میان خواهد رفت . کودکانی که اوقات خود را دور از مادر و در مهد کودک می گذرانند ، پرخاشگرتر می شوند و مدت زمانی را کودک درمهد کودک می گذرانند هر چه طولانی تر باشد ، احتمال این که هنگام رسیدن به سن کودکستان پرخاشگرتر شود بیشتر است.

نیازهای آموزشی کودکان پیش دبستانی :

مرکز بین المللی اهداف آموزشی آمریکا در آخرین نشست و بیانیه خود (در سال 2006) شاخص هایی را به عنوان ضروری ترین نیازهای آموزشی کودکان پیش دبستانی به منظور آموزش بهتر به آنها و آماده کردن کودکان برای ورود به مدرسه به این شرح اعلام کرد:

- 1- آموزش مهارت های فیزیکی- جسمانی برای ورود به مدرسه:مانند نظافت شخصی، محافظت از خود و...
  - 2- آمادگی عاطفی - اجتماعی
  - 3- استفاده از وسایل کمک آموزشی مناسب برای آموزش صحیح و عملی به کودکان
  - 4- آموزش زبان (زبان مادری و زبان دوم) با استفاده از بهترین شیوه آموزشی
  - 5- آموزش مهارت برقراری ارتباط با دیگران و ارتقای سطح توانایی های شناختی و اطلاعات عمومی کودکان شامل اطلاعات هنری، فرهنگی، علمی، اجتماعی و...
- 95 درصد کودکان زیر 6 سال کشورهای پیشرفته دنیا تحت پوشش خدمات آموزشی قبل از دبستان قرار دارند و در ژاپن 98 درصد و در ویتنام 50 درصد است در حالی که در ایران تنها 7 درصد کودکان را شامل می شود.

ویژگی های مهدکودک خوب:

روان شناسان معتقدند که در یک مهدکودک خوب باید نسبت مربیان به کودکان 1 به 3 باشد. علاوه بر این، فضای مناسب برای بازی کودکان وجود داشته باشد و بچه ها در گروه های کم تعداد بازی کنند. مربیان باید در زمینه رشد کودک و تعلیم و تربیت او خوب آموزش دیده باشند و بازی های مناسبی را برای کودکان تدارک ببینند.

جدی گرفتن نقش مهد کودک ها در تربیت کودکان:

انسان موجودی اجتماعی است، از زمان تولد تا واپسین دم حیات نیازمند دیگران است. در جامعه زندگی می کند، از آن تأثیر می پذیرد و بر آن تأثیر می گذارد.

کانون خانواده ، نخستین نهاد اجتماعی است که کودک در آن پرورش می یابد و می آموزد که چگونه رفتار اجتماعی داشته باشد.

در محیط های اجتماعی نظیر مهدکودک، نهادهای دیگری به جز خانواده در آموزش هنجارها و ارزش ها به فرزندان دخالت دارند و با افزایش سن کودک به مرور از نقش خانواده ها کاسته و بر نقش این کانون ها در الگودهی به شخصیت کودک افزوده می شود. مهد کودک ، برای بچه ها عموماً جذابیتی بیش ازخانه و خانواده دارد و نیز نقشی بسیار اساسی و مهم در تربیت کودکان ایفا می کند.

بنابراین برای به ثمر نشستن این نهال های تزد و شککنده و کمک به رشد صحیح آنان باید محیطی امن و عاری از هر انحرافی برای تربیت آنان فراهم ساخت.

تأثیرپذیری کودکان در مهد به مراتب بیشتر از خانه و خانواده است. اگر مربیان، افرادی آموزش دیده، کارآمد و متخصص در زمینه تربیت کودکان باشند خواهند توانست به بهترین شکل ممکن کودکان را تربیت کنند.

بسیاری از کودکان با رشد روزافزون تعداد مادران شاغل، بیش از نیمی از روز خود را در مهدها سپری می سازند و رفتارها، ارزش ها و الگوهای بسیاری را از این مکان ها کسب می کنند، حال این مربیان و مسئولان مهدها هستند که باید ضمن عنایت به وظیفه خطیرتعلیم و تربیت و بهره گیری از شیوه های مثبت و کارآمد، در ساختن نسل آتی کمر همت ببندند.

در تربیت اجتماعی به کودکان چه بیاموزیم ؟

1- آگاهی با آداب و معاشرت ، تشریفات و آداب و سنن اجتماعی مثل بدرقه و استقبال

2- پذیرش مسئولیتهای اجتماعی و شرکت در فعالیتهای اجتماعی

3- نحوه شرکت در مجامع ، متکلم وحده نبودن در جمعها

4-مقابله با نیازهای اجتماعی

5-عدم افراط و تفریط در رابطه با دیگران

6-رعایت حقوق دیگران

7-گوش دادن به سخنان و استدلال دیگران ، عدم قطع حرف افراد

8- خوشرویی و خوش رفتاری با مردم، تواضع در برابر مردم

9- تزکیه نفس

10- حفظ بهداشت و آراستن خود برای ورود به اجتماعات

11- به حساب آوردن ارزش دیگران و قبول موفقیت دیگران

12- روحیه مناسب برای همکاری با دیگران (برداشتن روحیه رقابت)

13- احترام به انسانیت

14- گوش دادن به نظرات

15- پذیرش مسئولیت رهبری در کارهای گروهی

16- آگاه کردن برای مواجهه با مسائل زندگی ، تفاهم ها ، تضادها

اساس آموزش این گونه مسائل در خانه و از طریق رفتار والدین و همچنین در مهدکودک ها و مدارس از طریق آموزش مستقیم است .

خواجه نصیر الدین طوسی در کتاب اخلاق ناصری به پدران و مادران توصیه می کند که از همان آغاز کودکان خود را به کار و فعالیت وادار سازند تا با سردی و گرمی زندگی اجتماعی آشنا شده ، در بزرگی از مشکلات اجتماعی نهراسیده راه گریز در پیش نگیرند و برای زندگی اجتماعی آمادگی داشته باشند .

نتیجه گیری :

در پایان باید متذکر شویم که مهد کودک نباید تبدیل به یک محل اجباری مثل مدرسه شود که کودک هر روز صبح زود مجبور باشد از خواب بیدار شود و به آن جا برود و این موضوع او را اذیت کند . کودک می تواند در هفته 3 روز به مهد کودک برود ، بهتر است رفت و آمد در ساعات

مشخص باشد تا بدین گونه نظم را هم یاد بگیرد . با این که مهد کودک جای تعلیم و تربیت و محبت پدر و مادر را نمی گیرد ولی می تواند در رشد شناختی و اجتماعی کودکان تأثیر قابل توجهی داشته باشد . به هر حال در شرایط کنونی که نیاز به حضور فعال تر و مؤثرتر خانم ها در فعالیت های گوناگون اجتماعی به شدت محسوس است ، نقش و کارکرد مهدهای کودک در تربیت فرزندان و آموزش اجتماع پذیری به آنان بیشتر اهمیت یافته است . از این رو باید استانداردهای لازم برای فعالیت این اماکن فرهنگی از سوی مسئولان مربوطه تعیین و تبیین شود تا از

سویی مهد کودک ها ملزم به رعایت این استانداردها برای ادامه فعالیت شوند و از سوی دیگر خانواده ها با آگاهی از ضوابط ، مراکز مناسب را برای سپردن فرزندانشان شناسایی کنند .

منابع :

- 1- آموزش و یادگیری در دوران پیش از دبستان ، ناصرقلی بوالحسنی ، انتشارات آینده ، بهمن 84
- 2- برنامه آموزش و پرورش در دوره پیش از دبستان ، دکتر فرخنده مفیدی ، انتشارات سمت ، آبان 86
- 3- مدیریت مراکز پیش دبستانی ، دکتر فرخنده مفیدی ، ناشر : دانشگاه علامه طباطبایی ، اسفند 86
- 4- آموزش و پرورش در کودکان ، محمدحسین نظری نژاد ، انتشارات آستان قدس ، اردیبهشت 81
- 5- نظر سنجی تلفنی از مردم تهران درباره تربیت کودک ، سیامک کفایی ، سرورالسادات هاشمی و همکاران
- 6- پرستاری کودکان و ننگ ، سونیا آرزومانیاس ، انتشارات سالمی ، تهران 1385
- 7- سیاست ها و خط مشی سالانه ، مرکز تحقیقات معلمان استان اصفهان ، سال هفتم ، شماره 2 ، سال تحصیلی 86- 1385
- 8- استراتژی تربیت و پرورش آینده سازان ، شهریور 1385 ، سال شصت و چهارم - شماره 18609

Archive of SID